

■ COSMIN DRAGOSTE

„Îngerul foamei” și îngerii istoriei

Herta Müller, *Atemschaukel*, Editura Hanser, München, 2009

Herta Müller avusese de luptat, până la apariția acestui roman, cu desule voci critice care îi sugerau tot mai insistent să pună punct tematicii referitoare la dictatura comunistă din România. Ultimul roman al recente laureate a Premiului Nobel pentru literatură apăruse în urmă cu 12 ani (*Heute wär ich mir lieber nicht begegnet* – Mai bine nu mi-aș fi ieșit astăzi în cale). O tăcere lungă a urmat în domeniul românesc pentru Herta Müller. Dar se știa, încă din 2001, că autoarea lucrează la un nou roman, împreună cu regretatul Oskar Pastior, originar și el din Transilvania. În acest sens, cei doi se documentează intens, pentru subiectul cărții de o valoare inestimabilă fiind și mărturiile lui Pastior. În 2006, Oskar Pastior, unul dintre cei mai interesați și valoroși poeți de expresie germană, trece în neființă: „Când Oskar Pastior a decedat atât de neașteptat, în 2006, aveam patru caiete pline cu notițe scrise de mână, în afară de acestea, schițe de texte pentru câteva capitole. După moartea lui, parcă eram încremențiți. Apropierea personală din notițe făcea pierderea și mai mare. Abia după un an am reușit să realizez despărțirea de „noi” și să scriu un roman singură. Dar fără detaliile lui Oskar Pastior din viața de zi cu zi a lagărului, n-aș fi reușit”, scrie Herta Müller în *Postfața* operei sale.

Atemschaukel (Leagănul respirației) a făcut vâlvă și mai face, înainte de orice din cauza subiectului considerat multă vreme tabu: este vorba despre prezentarea ororilor și absurdităților istoriei în toată complexitatea lor și în toată varietatea gamei lor de manifestare. O astfel de carte (ca și altele, deoarece Herta Müller nu este prima scriitoare care se ocupă de acest subiect) demonstrează aberantul mit construit și

întreținut cu maximă grijă, conform căruia numai unii au suferit în istorie, numai ei au dreptul exclusiv de a fi victime (cu toate avantajele ulterioare ale unui astfel de statut). După încheierea celui de Al Doilea Război Mondial, etnicii germani din România sunt deportați în lagăre de muncă în URSS, pentru așa-numita „reconstrucție”. Sub pretextul illogic al „vinei colective”, nemții din România petrec ani buni în aceste adevărate lagăre de exterminare prin muncă. Este momentul ca istoria să facă dreptate și în acest domeniu (trecut prea multă vreme sub tăcere), dacă nu vrea să se compromită definitiv și să-și anuleze orice șansă de recredibilizare.

Personajul central al cărții este Leopold (Leo) Auberger. Este un dublu marginalizat: mai întâi, prin etnia sa germană, apoi, prin preferințele sale homosexuale. Avea 17 ani când s-a încheiat războiul, iar deportarea în Ucraina este percepută de el ca pe prima mare călătorie a vieții sale. Așteaptă cu o nerăbdare juvenilă plecarea spre URSS, văzând în aceasta șansa de a ieși din îngustimea orașelului provincial, de a se putea manifesta liber, de a nu mai fi îngrădit din punct de vedere cognitiv și comportamental.

Leo este și vocea narativă a romanului, compus din fragmente dispartate, ce redau grozăviile lagărului. Unii dintre criticii germani i-au reproșat autoarei limbajul metaforic excesiv, care nu s-ar preta atât de bine pentru evocarea unor lucruri terifiante. Într-adevăr, *Atemschaukel* este suprasaturat de un limbaj cu o rată aproape inflaționistă de metafore, de dedublări semantice, de alunecări în asocieri total neașteptate (tipice pentru Herta Müller, de altfel), repetiții, căutări acrobice de nuanțe infime, din care se poate porni la noi construcții de cuvinte, propoziții, fraze, sensuri. E un joc dialectic ce se derulează într-un ritm alert pe tot parcursul romanului. Însă toate aceste metafore își au locul și rolul lor bine studiat în *Atemschaukel*: contrastul ce rezultă din evocarea unor evenimente barbare,

dezumanizate și dezumanizante într-un astfel de limbaj este imens și nu face decât să evidențieze și mai pregnant diferențele dintre realitatea dură până dincolo de limite și lumea interioară a fiecărui deținut. Cei din lagăr trăiesc (mai bine zis supraviețuiesc) tocmai pe acest clivaj extrem de subțire și de precar dintre desfășurarea evenimentială la nivel interior, propriu (cu limbajul metaforic aferent) și un exterior din cale afară de ostil. Romanul pare, la un moment dat, suprasaturat de limbajul excesiv metaforic, ce configurează permanente asocieri, se autoconfigurează, se „face” pe sine. Ca în toate scrierile Hertei Müller, într-un mod aproape paradoxal, limbajul rămâne însă extrem de precis, în ciuda acestei propensiuni către metaforă: „Ceea ce transformă *Atemschaukel* într-o trăire atât de emoționantă este, indiscutabil, exactitatea poetică a Hertei Müller: se simt mirosurile, se aud zgomotele și, mai important: se simt sentimentele. Herta Müller distruge corpusul lingvistic tradițional, rămânând însă exactă până la cel din urmă cuvânt” (remarcă și Walter Fabian Schmid, pe site-ul poetenladen.de, în data de 05.09.2009).

Leagănul respirației se doarește cartea unei individualități cu un acut simț al observației, care vede tot, prezintă, dar nu concluzionează, nu acuză, nu scuză. „Este povestea lui, dar este și povestea tuturor acelora care au fost acolo cu el și nu s-au mai întors, este povestea tuturor celor care au fost în infemuri asemănătoare” (Jochen Jung, *Tagesspiegel*, 19.08.2009). Ungiul de observație al lui Leo este destul de extins, suficient pentru a reda o impresie de ansamblu cutremurătoare: sunt scene luminate intermitent de flash-urile mecanismelor narative, care dezvăluie fapte incredibile, ce depersonalizează, produc o regresie a umanului spre regnuri mutante, ce trebuie să își canalizeze întreaga forță creativă spre un singur obiectiv: supraviețuirea prin orice mijloace.

Atotstăpânitoare în lagăr este foamea. „Îngerul foamei”, așa cum îl portretizează Herta Müller de nenumărate ori pe parcursul romanului, este cel care dictează acțiunile oamenilor, influențează gândurile, visele, devine mecanism central de coordonare a ansamblului cognitiv. Foamea este cea care ține loc de dor de casă, de frică, de moarte, de vise. Infiltrată până în cele mai subtile straturi ontice, ea orientează la nivel actanțial, videază subiectul, reorientându-l obiectual. Foamea devine condiție umană asumată, devine un model pentru o ulterioară eliberare, foamea descențrează atenția, dobândește forme de acțiune și de reacțiune cu caracter punitiv.

Viețile oamenilor, cunoștințele din lagăr se desfășoară între aceleași puncte aproape invariabile de reper, micile lor vieți, înghesuite în paturi imunde, cotropite de insecte, dobândesc un sens abia în momentul unei catastrofe. Moartea este înregistrată fără sentimentalism inutile, este un fapt ce se consumă și atât. La puțin timp după decesul soției, avocatul Paul Gast începe să-i poarte paltonul de damă, pentru a reuși să facă față frigului și, nu mult după aceea, începe aventura cu Loni Mich, cântăreața, căreia îi dăruiește respectivul palton.

O altă problemă recurentă în cărțile Hertei Müller este cea a

vinei, a graniței șanjabile dintre victimă și călău. În lagăr se formează rapid o ierarhie interlopă, care, după eliberare, prezintă adevărurile exact pe dos, încercând să influențeze percepția și judecata oamenilor. Cruzimea este o vină, lipsa de curaj este și ea o vină, lipsa de reacție, dar și absența fanteziei ca armă de supraviețuire pot și ele trecute la capitolul celor sancționabile. Ca un leitmotiv regăsim și dorul de casă, amintirea a ceea ce a fost, construcțiile mentale ale deținuților în legătură cu ceea ce ar mai putea fi acum acasă, după ani întregi de decuplare informațională. Dorul de casă devine mobilul supraviețuirii, în cazul lui Leo, căruia îi răsună permanent în minte cuvintele pe care bunica i le-a spus la despărțire: „Știu că o să te întorci!”.

Atemschaukel nu se încheie cu simpla eliberare din lagăr și revenirea acasă. Romanul urmărește destinul ulterior al lui Leo, care, pentru a-și ascunde homosexualitatea deja pedepsită prin lege, se căsătorește, fără a renunța la preferințele sale. De teama de a nu fi arestat, fuge în Austria, unde se și stabilește. După revenirea în localitățile de baștină, sunt surprinse succint, dar relevant, dificultățile de adaptare ale foștilor deținuți, traumele ce se vor perpetua de-a lungul întregii vieți și care, până la urmă, vor împiedica o re-integrare completă a acestora.

Avem în față un roman în calea uitării. Poate că se va face lumină în istorie pornind de la literatură. În *Atemschaukel*, Herta Müller dă dovada maturității sale artistice, centrând totul pe o miză lingvistică, de unde pornește cu mult succes în realizarea acestei construcții complexe. În „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, Michael Lentz conchide: „Este un manifest al memoriei și al limbajului, a căror relație complexă este într-un mod cutremurător. O capodoperă.”

Călin Beloescu